

PETŐ ANDREA

ANYÁK ÉS LÁNYOK

Török-Illyés Orsolya – Hajdu Szabolcs: *Obiectiva Theodora* – Tilos Rádió

„Ki volt a maga anyukája?” – kérdezte a levéltáros a bukaresti titkosszolgálati levéltár kutatótermében, amikor kivitte a három oldalnyi szöveget Török-Illyés Orsolyának. A kérdés kétszeresen is fontos. Először, mert nőket általában nem szoktak megfigyelni a titkosszolgálatok, annál többször ők maguk figyelnek mint szürke, fizetett alkalmazottak, vagy „mézcsapdával” utasításra kompromittálnak. Ezért kevés kutatható anyag is marad meg róluk. Kommunista egyenlősítő politika ide, kommunista egyenlősítő politika oda, a nők akkor sem törték át az üvegplafont, ahogy most sem törnek. Tehát nem voltak megfigyelésre érdemesek. Sem Romániában, sem máshol. Következésképpen az életük és – tegyük hozzá, hogy – szerelmek elvesztek az utókor számára. Szerencsére – sóhajtanak fel most sokan. Másrészt a kérdés azt is jelenti, hogy a dosszié valakinek a saját anyukájáról szól. Azaz az anya halála után egy évtizeddel feltett kérdés anya és lánya nehéz kapcsolatát teszi még bonyolultabbá a dosszié elolvasásával.

Az *Obiectiva Theodoráról*, az Illyés Kinga erdélyi színésznő mintegy húszéves titkosszolgálati vizsgálati anyagain alapuló ötrészes hangjátékról már sokan írtak. Bírálták azért, mert a titkosszolgálati szempontok alapján a titkosszolgálati szempontrendszer ismétli meg. Vagy éppen dicsérték mint jó példát a közelmúltunk feldolgozásáért, hiszen az erdélyi magyar értelmiség is elakadt abban, hogy kritikával vizsgálja a kommunizmus alatti túlélési stratégiáit, amelyek lényegi eleme volt az együttműködés az akkor megváltoztathatatlan tünő kommunista diktatúrával. Vagy dicsérték politikai ötletét, mert meghekkelte a mai, hegemoniára törekvő magyar kultúrafinanszírozást. A hangjáték azonban felvet néhány kérdést a források objektivitásáról és az anya-lánya kapcsolatáról is.

Az első a titkosszolgálati akták igazsága. Az alkotó, Török-Illyés Orsolya többször is elmondja, hogy a majd három ezer oldalas dosszié, amelyet édesanyjáról megkapott, az igazság, és ezért a vártnál is jobban megrázta, mikor azokat olvasta, mert úgy érezte, mintha ő is jelen lenne a szobában. A megfigyelési dossziében a magyar lehallgatási hanganyag románul leírt változata található. Bárki, aki kutatott ilyen anyagot, tudhatja, hogy a leírási és fordítási folyamatot emberek csinálták, akik különböző nyelvi képességekkel, nyelvhasználattal és pontossággal végezték ezt az amúgy számukra pénzkereső rutinmunkát. És akkor még nem beszélünk annak a szerkesztési beavatkozásnak a hatásáról, amit Török-Illyés Orsolya maga is végzett. A román nyelvű fordítást megszerkesztette, azaz kiválasztotta a neki fontos részeket, és visszafordította magyarra. Ezt halljuk a színészek kiváló tolmácsolásában mint „igaz” szöveget, mintha annak idején ténylegesen ez hangzott volna el. A kétszeres fordítás és válogatás jót tett a szövegeknek: valóban olyanok, mintha egy rádiójátékban éltek volna az erdélyi magyar értelmiség vezető személyiségei. Azzal a különbséggel, hogy halljuk még a Securitate lapidáris nyelven megírt elemzését és utasításait is. Nem lehet nem lélegzetviasszafojtva hallgatni és követni az élet-halál harcot az emberi méltósággal megélt életért, mikor világos, hogy az eleve kudarcra van ítélve, mint egy görög drámában. Ezek a fordítások, a névtelen közreműködők sora teszik a szöveget igazi antik drámává.

Ebben a görög sorstragédiában, azaz életében Illyés Kinga a hivatásába, a színművészetbe kapaszkodott, nem akart mindennapi foglalkozást, és a színművészetet sem csinálta mindennapian. Az embertelen, lelkeket és szerelmeket felzabáló rendszerben kétszeresen is elárulták. Elárulta az ál-

lam, amelynek állampolgára volt, azzal, hogy megfigyelte és diverziós feladatokra akarta felhasználni. És mikor kiderült, hogy erre alkalmatlan, mert nem fél, még annak árán sem, hogy félelemnélküliségével tönkreteszi a körülötte és vele élő szeretteit, akkor elszigetelték, és korai betegségbe hajszolva megölték. A másik árulás az erdélyi magyar értelmiségieké. Abból a harminc-ötven közeli barátból és munkatársból, akik jelentettek róla évtizedeken keresztül, mindössze hat nevet fedtek fel a titkosszolgálati levéltár munkatársai. Egy kérdést megért volna az alkotóktól, hogy ezek közül, de a többiek közül is, miért nem ment el senki Illyés Kingához bocsánatot kérni 1989 után – vagy erről nem beszél a podcast elkészültének történetét bemutató podcast. Pedig a múlt nem zárul le, mert nem zárulhat le, hiszen Török-Illyés Orsolya kislánya éppen annál a dalnál fakad mindig sírva, amelyik az általa nem ismert nagymama legfontosabb dala volt, és amelyikkel a darab zárul.

A szembenézés, illetve a múltért való személyes felelősségvállalás hiányát a rádiójáték könnyedén esztétizáló individualizálással oldja meg. Az alkotók a Tilos Rádiónál készült podcastban nem hivatkoznak sem a titkosszolgálati anyagok keletkezésével, sem azok elemzésével kapcsolatban született könyvtárnyi magyar vagy nemzetközi szakirodalomra és kutatásra. A történészekkel és levéltárosokkal nem folytatnak párbeszédet. Pedig a főhős, Illyés Kinga a Securitate ellenében megélni remélt élete egyéni, de nem egyedi. Mikor a moderátor megkérdezi Török-Illyés Orsolyától, hogy hazavitt-e a román titkosszolgálati levéltárból a forrásokat, akkor nyilall bele a hallgatónak, aki járt valaha levéltárban, hogy micsoda zavar lehet a fejekben arról, hogy hogyan is születik az az elbeszélés, amelyet történelemnek hívnak. Legyen az államok vagy egy erdélyi színésznő története.

És itt érkezünk el a másik fontos kérdéshez: az érzelmek, anya és lánya történetéhez a hangjátékban. Török-Illyés Orsolya, a lány rendkívül finoman, de érezteti, hogy édesanyjával nagyon nehéz volt a kapcsolata: hidegnek és impulzívnek találta, olyan nőnek, aki nem tudott érzelmileg megbirkózni az anyasággal. De nem Illyés Kinga egyéni kudarca vagy hibája, hogy a diktatúra felzabálja az érzelmeket. Ugyanez magyarázza azt az eseménydús és viharos szerelmi életet, amelyet Illyés Kinga megélt. Ugyanakkor apjáról, akit édesapának nevez, és aki nagyon fiatalon otthagya a családot, és Magyarországra költözött, szokatlan melegséggel beszél. Ezt az érzelmi szerkezetet változtatta meg a háromezer oldalas titkosszolgálati

megfigyelési anyag, valamint az, hogy a lány saját édesanyját játszhatta el a hangjátékban.

A szerelem olyan emberi tevékenység, elidegeníthetetlen társadalmi erő, amely tartalmazza a lehetőséget (aláhúzom: a lehetőséget, és nem a bizonyosságot) a lényegileg kölcsönös kapcsolatra egyenlő helyzetű társadalmi szubjektumok között. Ezért a szerelemben alapvetően transzformatív és egyben emancipációs lehetőség rejlik – ez egyfelől lehetőség az egyénnek, másfelől veszély a mindent behálózó politikai hatalomnak. Az olasz történész, Luisa Passerini *Szerelmes Európa. Szerelem Európában*¹ című könyvében így határozza meg a szerelmet: „a vágy és a szerelmesek lehetetlen egyesülésének dialektikája, még akkor is, ha a szerelem teljes viszonzásra talál”. A meghatározásban a lehetetlenséget szeretném aláhúzni, amiben benne van a bukás tudatos vállalása – és ez határozta meg Illyés Kinga életét. Minden társadalom „érzelmi közösségekből” áll, amelyeket az azonos érzelmek azonos értelmezése hoz létre. Lehet ilyen érzelmek a trauma megélése, vagy azonos értékek melletti közös erkölcsi kitartás egy diktatúrában. Ezek az „érzelmi közösségek” egyben társadalmi mobilizációs erő is jelentenek, de valódi politikai kérdés, hogy hogyan kapcsolódnak, vagy kapcsolódnak-e egyáltalán egymáshoz. A titkosszolgálati lehallgatási dossziékon alapuló hangjáték azt mutatja, hogy az erdélyi magyar értelmiség „érzelmi közössége” megrokkant, és ennek a legnagyobb vesztese, mint mindig, az önálló és kreatív nő. Nemcsak azért, mert folyamatosan küzdenie kellett a méltó és képességeinek megfelelő munkáért, hanem mert a politikai rendszerek a szerelem és persze a fogyasztás ellenőrzésén (hogy van-e olaj a boltban, és azért mennyit kell sorban állni) keresztül menedzselik, irányítják az embereket. És így a szerelemnek éppen az az emancipatív potenciálja veszett el, amivel Illyés Kinga az ellenőrzött léttől megmenekülni remélt. Ezért kulcskérdés, hogy hogyan szeretünk. Mint anyák és mint lányok. A hangjátékban ebbe láthatunk bele, és ettől érezzük magunkat valahol zavarban. De ezt a zavart nem az intimitás magánszférájának megsértése miatt kellene éreznünk, amikor halljuk a titkosszolgálatok fizetett munkatársaival együtt, hogy Illyés Kinga mikor és kivel szeretkezik, hanem mert a hangjáték megmutatja a szerelem valódi erejét, és ezzel kisajátíthatóságának mélységét is.

1 Luisa PASSERINI, *Europe in Love, Love in Europe. Imagination and Politics Between the Wars*, London: I. B.Tauris & Co. Ltd., 1999.

A fotókon Illyés Kinga. Lírai oratórium (1974), művészeti tanácsadó: Harag György. Fotók: Marosvásárhelyi Nemzeti Színház, Kutatóközpont